

Ortadoğu'da Çatışma Dinamikleri

Suriye'den Mısır'a, Filistin'den Yemen'e birçok ülkede boyutları itibarıyla tüm coğrafyayı hatta tüm dünyayı etkileyen iç gerilim ve savaşlar yaşanıyor. Öyle ki son yıllarda Ortadoğu ve çatışma kavramı âdeta birlikte anılır oldu. Ortadoğu'yu siyaseten sıcak tutan temel unsurlar, bölgenin kendine has özellikleri ile dış faktörlerin karmaşık etkileşimine dayanıyor. Bölgenin sahip olduğu bu nitelikler, kökü tarihten gelen siyasi, dinî, etnik, ekonomik ve psikolojik gerekçelerden tezahür ediyor. Bölgeye etki eden dış faktörler ise siyasi ve ekonomik gelişmeleri şekillendiriyor.

İnsanlığın en eski yerleşim yeri olan Ortadoğu'nun binlerce yılda oluşmuş tarihî birikimi, bugünkü olayların zeminini hazırlayan temel referans olduğundan, günümüzde ortaya çıkan krizleri anlamada bu birikimin bütüncül biçimde ele alınması önem arz ediyor. Zira üç semavi dinin doğum yeri olan Ortadoğu bölgesindeki her bir gerilimde bu dinî ve tarihsel boyutun izlerini görmek mümkündür. Dinin oluşturduğu kültürel ve geleneksel yapı, Ortadoğu toplumlarının genetik şifrelerini meydana getirmekle kalmamış, birbirleri ile ilişkilerini de belirleyen temel rolü oynamıştır. Bu durumun en açık yansımaları, bu tarihsel mirasın birbirine fiziki olarak en yakın yaşadığı coğrafyalarda, özellikle de Filistin ve Lübnan'da karşımıza çıkmaktadır.

Bu tarihsel arka planın yanı sıra, bölgede süregelen çatışmaların son bir asırlık bölümünde, Batılı müdahalelerin rolü de unutulmamalıdır. İşgaller, katliamlar, kolonileştirme ve dayatmalarla somutlaşan bu müdahaleler, Osmanlı sonrasında, 1920-45 arası döneme damgasını vurmuştur. Bu dönemde aşağı yukarı 25 yıl gibi kısa bir sürede cereyan eden hadiseler Ortadoğu tarihinde etkileri bugün dahi süren köklü bir dönüşüme yol açmıştır. Ortadoğu haritasının değiştiği bu süreç, öylesine köklü bir makas değişimini getirmiştir ki, bu yıllardan itibaren sadece Ortadoğu değil, tüm İslam dünyası ile Batı ilişkileri farklı bir düzleme evrilmiştir.

Bu döneme damgasını vuran yeniliklerden biri, işgal altındaki Ortadoğu halklarının muhalefetine yeni ideoloji ve pratiklerin katılması olmuştur. İslam'ın siyasal söylemi yeniden yorumlanırken, bununla at başı giden milliyetçilik, işgal rejimlerine karşı örgütlenerek siyasi mücadeleye girişmiştir. Siyasi olayların tetiklediği hareketler ve modernizmle yüzleşmek zorunda kalan Ortadoğu, bu dönemde, tarihindeki en radikal düşünsel dönüşüme de maruz kalmış ve bu süreç yeni dünya görüşleri, felsefi akımlar ve bunlara dayalı siyasi hareketlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Önce, 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın askerî yükselişi, ardından 21. yüzyılda Ortadoğu'da sömürge düzenleri kurulmasıyla gelen Batı eksenli dönüşüme Müslüman halkların verdiği tepkiler, sadece yeni düşünsel akımları ortaya çıkarmakla kalmamış, bugün bölgede çatışmanın tarafları durumundaki siyasal ve sosyal yapıların oluşmasında büyük rol oynayan modelleri de üretmiştir.

Bu açıdan, Ortadoğu'daki siyasi dönüşümle paralel giden sosyal dönüşüm diğerinden çok daha köklü tarihsel kırılmalar meydana getirmiştir. Bu kırılmaların en önemlilerinden biri kuşkusuz İslami hareket kavramının ortaya çıkışıdır. Bölgede Osmanlı sonrasında kurulan vesayet rejimleri, Batı orijinli farklı ideolojilerden kendi muhaliflerini doğurmakla kalmamış, tarihsel bir potansiyel olarak İslami söylemin kendini yeniden üretmesini de sağlamıştır.

Toplumsal tabanını genişleten İslami tepkilerin milliyetçi veya sosyalist görünümlü vesayet rejimlerinin karşı hamleleri ile sindirilmesi, 1960'lardan itibaren daha çatışmacı bir söylem ve eyleme yönelimi getirmiştir. Çatışmacı grupların ortaya çıkışı, ne siyasi reform ne de rejim değişikliği getirmiş, hatta sorun sadece güvenlik meselesi olarak görüldüğünden, her müdahalede şiddetin dozu giderek artmış ve bugün eskisinden daha radikal gruplar ortaya çıkmıştır.

Ortadoğu, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Soğuk Savaş dengeleri içinde (1945-1990) daha az edilgen ama daha fazla bölünmüş bir görünüm arz ediyordu. 1950'lerin ortasından itibaren Bağdat Paketi ile somutlaşan bu bölünmüşlük, Mısır'ın başını çektiği milliyetçi/devrimci dalga ile Suudi Arabistan'ın başını çektiği muhafazakâr/statükocu söylem arasında kırılmalar yarattı. Bu bölünmüşlük, ABD ve Sovyetler Birliği taraftarlığı üzerinden bölge ülkelerinin birbirleriyle rekabetini ve kimi zaman da (Yemen iç savaşında olduğu gibi) vekâlet savaşlarını beraberinde getirmiştir.

Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun bugün mevcut hukuki sınırları halen değişmeye devam etmektedir. Yaşanan süreçle hukuki sınırların ötesine taşınan jeopolitik sınırlardan kaynaklanan sorunlar, dinamik bir şekilde bölge içi dengeleri sarsmaktadır. Bu ortam kimi zaman hammadde kaynaklarının kontrolü, kimi zaman etnik köken, kimi zaman da güvenlik politikaları üzerinden sınır anlaşmazlıklarını sürekli olarak gündemde tutmaktadır.

Ortadoğu'da doğmuş olan her bir semavi dinin kendi içindeki alt aidiyet grupları arasındaki mevcut mezhebî ilişkiler de bölgesel politikalarda rol oynamaktadır. İslam tarihindeki mezhebî çekişmelere ev sahipliği yapmış olan Suriye ve Irak'ta bugün yaşananları sadece mevcut grupların iktidar motivasyonları üzerinden anlamaya çalışmak veya Lübnan'a yönelik Fransız ilgisini, Haçlı seferlerine uzanan Katolik tarihin izlerini sürmeden sadece günümüzdeki siyasi gelişmelere dayalı olarak anlamaya çalışmak, hâlihazırdaki manzaranın sadece bir bölümünü görmeye imkân vereceğinden sınırlı bir görüş alanı sağlayacaktır. Dünyadaki çatışma modellemelerinde önemli bir unsur olan etnik farklılık konusu, Batı'daki sonuçlarının aksine, Ortadoğu'da son yıllara kadar belirgin bir ayrıştırıcı unsur olmamıştır. Ortadoğu bölgesinin büyük bölümünün Arap nüfustan oluşması, etnik olarak daha homojen bir görüntü arz etmesinde etkilidir. Ancak bu, bölgede etnik kökenli sorunlar olmadığı anlamına gelmemektedir; zira Kürt, Türkmen, Tuareg örneklerinde görüldüğü gibi farklı etnik gruplar çatışmanın bizzat tarafı olabilmektedir. Ancak geleneksel alt sosyal grupların birbirleriyle rekabeti çok daha önemli sonuçlar doğurmaktadır.

Ortadoğu, tüm değişimine rağmen geleneksel yapıların halen çok güçlü olduğu bir toplumsal düzene sahiptir. Libya ve Suudi Arabistan, aşiret koalisyonu biçiminde örgütlenmiş ülkeler olarak geleneksel toplum özelliklerinin en güçlü hissedildiği yerlerdir. Bu dengelerin bozulması halinde ortaya çıkabilecek kaosun boyutları, 2013'ten itibaren başlayan iç savaşın gidişatına bakıldığında fazlasıyla görülmektedir.

Buraya kadar zikredilen tüm tarihî, dinî ve toplumsal faktörlerin üzerini saran en güncel örtü ise bölgenin sahip olduğu yer altı zenginlikleridir. Hammadde denince Ortadoğu'da ilk akla gelen şey kuşkusuz petroldür. Batılı sanayilerin kalkınmasında en önemli unsur olan petrolün keşfi, 1900'lü yılların başından itibaren bölgedeki birçok olayın arkasında yatan önemli motivasyon unsurlarından biri olmuştur. Petrol konusu, bölgede refahın ve kalkınmanın olduğu kadar başka birçok çatışmanın da temel sebebidir. Petrol gelirleri sadece kalkınmada değil, bölgesel rekabette ve silahlanma yarışında kullanıldığı için de yıkıcı sonuçlara yol açmaktadır. Batılı ülkelerin bölgeye müdahalelerinde en önemli unsurlardan biri olmakla birlikte, bugün Ortadoğu çatışmalarını tamamen enerji politikaları üzerinden okumaya çalışmak bölgenin problemleri için oluşturulacak öneriler ve çözüm süreçleri için yetersiz bir zemin olacaktır.

"Başat Güç Kuramı" veri alınarak yapılan uluslararası analizlere göre, Sovyetler Birliği'nin 1990'da yıkılmasıyla başlayan yeni uluslararası konjonktür halen yönü belirli bir küresel düzen ortaya koyamamıştır. Bu küresel sıkıntının hissedildiği yerlerin başında Ortadoğu bölgesi gelmektedir. Uluslararası alandaki her belirsizlik en fazla ülkemizin de içinde bulunduğu bu bölgede hissedilmektedir. Küresel düzenin yeni yön arayışında baz alın 1990'lı yıllar, dünyanın birçok bölgesinde kadife devrimler ve değişimler getirdiyse de bu değişim Ortadoğu ülkelerine 2000'li yıllarla birlikte gelmiştir. Yerleşik siyasi yapıların sarsılması sonucunu getiren, dünyadaki "*daha fazla demokrasi, daha fazla refah ve daha fazla hukuk*" söylemleri halklar tarafından çokça dile getirilmekle birlikte henüz bölge siyasetinde hâkim olmuş değildir. 2010 yılı sonundan itibaren bölgede bir değişim talebi olarak ortaya çıkan Arap Baharı, olumlu bir beklenti yerine tam da bölgenin özelliklerine uygun karmaşık bir çatışmayı tetiklemiştir.

Ortadoğu'da yaşanan olaylar aktörler bağlamında analiz edildiğinde çatışmanın üç ayrı düzeyde cereyan ettiği görülür ve bu üç düzeyde yer alan aktörler a) sahadaki güçler, b) bölgesel aktörler ve c) uluslararası aktörler olarak tasnif edilebilir.

Bu bağlamında çatışmanın en sıcak tarafları tabii ki sahadaki aktörlerdir. Suriye, Irak, Mısır, Libya, Yemen gibi ülkelerde sahadaki güçlerin temel amacı rakibini her ne pahasına olursa olsun yenerek mevzi kazanmak ve nihai pazarlıklara eli güçlü girmektir. Bu konuda her bir aktörün temel motivasyonu mezhep, etnisite, ideoloji veya farklı siyasi hedefler olmakla birlikte, kimi zaman tüm bu unsurların araçsallaştığı da görülmektedir. Yine de Ortadoğu cephesinde faaliyette olan aktörlerin büyük bölümünün çabalarının karşı tarafı mutlak yok etmeye dönük *varoluşsal bir mücadele* olduğunu söylemek de gerekmektedir.

Çatışmada bölgesel aktörler düzeyinde ise farklı ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda kurmuş olduğu değişik denklemler bulunmaktadır. Her bir ülke farklı kriz alanlarında kendi çıkarlarına göre hareket etse de genel konjonktürde ortaklaştıkları alanlar artmaktadır. Ortadoğu'daki yeni denklemin aktörleri arasında bir yanda Türkiye, Katar, Tunus gibi ülkelerin başını çektiği değişim yanlısı blok yer alırken, bu bloğun

karşısında Suudi Arabistan, Mısır, İran ve İsrail'in başını çektiği statükocu cephe bulunmaktadır. Ayrıca ortak kümelerde yer alan taraflardan bahsederken bunların illa her konuda ortak hareket ettikleri veya diyalog halinde çalıştıkları gibi bir anlam da çıkarılmamalıdır. Burada temel kriter bölgenin değişim süreciyle tamamen yeni bir forma girmesini destekleyip desteklememekle ilgilidir. Ortadoğu'nun yakın geleceğinde bu tabakalaşmanın her gerilim ve çatışma alanında kendini daha belirgin biçimde göstermesi kaçınılmazdır.

Ortadoğu bölgesindeki çatışmada küresel aktörler düzeyinde ise klasik güç çekişmesi kendini açıkça göstermektedir. Hemen her ülkedeki iç çekişmelerde ve bölgesel aktörlerle girilen ilişkilerde ABD ve Avrupa ülkelerinin oluşturduğu bloğa karşın, Rusya ve Çin'in yer aldığı blok bulunmaktadır. Uluslararası güçlerin bölgedeki çatışmalara bizzat sebep olma, tetikleme veya tam tersi durdurma yönündeki politikalarını belirleyen temel motivasyon ise bu güçlerin küresel çapta yaşadıkları mücadelenin o anki durumu ya da bölgesel müttefiklerinin mevzi durumu olmaktadır. Ortadoğu çatışmalarını sürekli besleyen bu küresel rekabet ortamı, sahadaki aktörleri daha da edilgenleştiren bir rol oynamaktadır.

Sonuç olarak Ortadoğu'daki çatışmalar ülkeden ülkeye farklılık gösterse de iki temel nitelik bunların hemen çoğunda ortak bir hal almış durumdadır. İlki, herhangi bir ülkedeki mevcut rejimle muhalifleri arasındaki iktidar çekişmesi; ikincisi de farklı mezhep, etnik grup veya ideoloji mensupları arasındaki varoluşsal mücadeledir. İlk gruptakilerde daha dünyevi amaçlar öne çıkarken ikinci grupta manevi bir motivasyon ağır basmaktadır. Ulvi bir davaya hizmet ediyor olmanın verdiği bu olumlu algı, sahaya indiğinde karşı tarafa en ağır işkenceleri dahi reva gören yıkıcı bir ideolojiye dönüşebilmektedir.